O‘QUVCHILARNING IJTIMOIY-EMOTSIONAL KOMPETENSIYALARINI BAHOLASHNING DIAGNOSTIK-KORREKSION MEXANIZMI

M.M. Nosirova
Shahrisabz davlat pedagogika instituti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. *Mazkur maqolada maktabdan tashqari ta’lim sharoitida o‘quvchilarning ijtimoiy-emotsional kompetensiyalarini baholashning diagnostik-korreksion mexanizmi yoritilgan. Ijtimoiy-emotsional kompetensiyalarning murakkab va ko‘p komponentli xususiyati ularni faqat bitta test yoki anketa asosida baholash yetarli emasligini ko‘rsatishi asoslangan. Emotsional-kognitiv, regulyativ-xulqiy, empatik-kommunikativ, ijtimoiy-hamkorlik va qadriyatli-mas’uliyatli mezonlar hamda ularning kuzatiladigan indikatorlari tizimlashtirilgan. Kompetensiyalarning boshlang‘ich, moslashuvchan, faol-produktiv va tashabbuskor-refleksiv rivojlanganlik darajalari tavsiflangan. Baholashning ko‘p manbali diagnostika, formativ monitoring, rivojlantiruvchi qayta aloqa va pedagogik korreksiya birligiga asoslangan siklik mexanizmi taklif etilgan.*

Kalit so‘zlar: *ijtimoiy-emotsional kompetensiya, pedagogik diagnostika, mezon, indikator, rivojlanganlik darajasi, monitoring, triangulyatsiya, qayta aloqa, pedagogik korreksiya, individual profil.*

Аннотация. *В статье рассматривается диагностико-коррекционный механизм оценки социально-эмоциональных компетенций учащихся в условиях внешкольного образования. Обоснована недостаточность одного теста или анкеты для оценки многокомпонентных компетенций. Систематизированы эмоционально-когнитивные, регулятивно-поведенческие, эмпатийно-коммуникативные, социально-партнёрские и ценностно-ответственные критерии с наблюдаемыми индикаторами. Описаны четыре уровня развития и предложен циклический механизм, объединяющий диагностику из нескольких источников, формирующий мониторинг, развивающую обратную связь и педагогическую коррекцию.*

Ключевые слова: *социально-эмоциональная компетенция, педагогическая диагностика, критерий, индикатор, уровень развития, мониторинг, триангуляция, обратная связь, педагогическая коррекция, индивидуальный профиль.*

Abstract. *The article presents a diagnostic and corrective mechanism for assessing students’ social and emotional competencies in extracurricular education. It explains why a single test or questionnaire cannot capture their multidimensional*

nature. Emotional and cognitive, regulatory and behavioural, empathic and communicative, social cooperation, and values and responsibility criteria are systematised with observable indicators. Four developmental levels are described, and a cyclical mechanism combining multiple sources of evidence, formative monitoring, developmental feedback and educational correction is proposed.

Keywords: *social and emotional competence, educational diagnosis, criterion, indicator, developmental level, monitoring, triangulation, feedback, educational correction, individual profile.*

O‘quvchilarning ijtimoiy-emotsional kompetensiyalarini maqsadli rivojlantirish jarayonining samaradorligi faqat qo‘llanilayotgan pedagogik metodlar va faoliyat shakllariga emas, balki erishilgan o‘zgarishlarni aniqlash, tahlil qilish va pedagogik jarayonni o‘z vaqtida korreksiya qilish imkoniyatiga ham bog‘liq.

Ijtimoiy-emotsional kompetensiyalar o‘quvchining o‘z hissiyotlarini anglash, emotsional reaksiyalarini boshqarish, boshqa insonlarga empatik munosabat bildirish, samarali muloqot qilish, jamoada hamkorlikda ishlash va mas’uliyatli qaror qabul qilish qobiliyatlarini qamrab oladi. Ushbu sifatlar faqat nazariy bilimlarda emas, balki real xulq-atvor, munosabat, tanlov va ijtimoiy faoliyatda namoyon bo‘ladi.

Shu sababli ijtimoiy-emotsional rivojlanishni baholashni oddiy bilim nazorati bilan tenglashtirib bo‘lmaydi. O‘quvchining empatiya tushunchasini izohlashi uning real vaziyatda boshqalarning hissiy holatini tushunishini to‘liq isbotlamaydi. Xuddi shuningdek, hamkorlik qoidalarini bilish jamoaviy vazifada mas’uliyatni bo‘lishish va boshqa fikrlarni hurmat qilish qobiliyati shakllanganligini anglatmaydi. Demak, ijtimoiy-emotsional kompetensiyalarni baholashda bilim, hissiy munosabat, real xulq-atvor, kommunikativ faoliyat, refleksiya va qadriyatli tanlovlarni birgalikda hisobga olish zarur.

Pedagogik diagnostika o‘quvchining mavjud holatini aniqlash, rivojlanish dinamikasini kuzatish, ehtiyojlarini belgilash hamda pedagogik ta’sirni moslashtirishga xizmat qiluvchi ilmiy-pedagogik jarayondir. Bunda diagnostika faqat yakuniy natijani qayd etuvchi nazorat vositasi emas, balki rivojlanishni boshqaruvchi mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi.

OECDning ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalarni o‘rganishga doir yondashuvida o‘quvchi xususiyatlari bilan bir qatorda oila, maktab, pedagog va tengdoshlar muhiti haqidagi kontekstual ma’lumotlarni ham hisobga olish zarurligi ta’kidlanadi [1]. CASEL tizimli ijtimoiy-emotsional ta’limda ma’lumotlardan o‘quvchi rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash va pedagogik amaliyotni uzluksiz takomillashtirish uchun foydalanishni tavsiya etadi [2].

Mazkur nazariy pozitsiyalardan kelib chiqib, tadqiqotda ijtimoiy-emotsional kompetensiyalarni baholashning diagnostik-korreksion mexanizmi ishlab chiqildi. Ushbu mexanizm quyidagi tamoyillarga asoslanadi: ko‘p komponentlilik; ko‘p manbalilik; dinamiklik; kontekstga bog‘liqlik; rivojlantiruvchi yo‘nalganlik; individual differensiallashuv; formativ qayta aloqa; pedagogik korreksiya.

Tadqiqotda ijtimoiy-emotsional kompetensiyalarni baholash uchun beshta o‘zaro bog‘liq mezon ajratildi.

1. Emotsional-kognitiv mezon. Mazkur mezon o‘quvchining o‘z hissiyotlarini anglash, nomlash va tahlil qilish qobiliyatini ifodalaydi.

Mazkur mezon faqat emotsiyalar nomini bilish darajasini emas, balki o‘quvchining o‘z ichki holatini tushunishi va uni xulq-atvori bilan bog‘lay olish qobiliyatini baholaydi.

2. Regulyativ-xulqiy mezon. Ushbu mezon o‘quvchining emotsional reaksiyalari va xulq-atvorini ongli boshqarish qobiliyatini aks ettiradi.

Regulyativ-xulqiy mezonda o‘quvchining o‘zini boshqarishi tashqi nazoratga bo‘ysunish bilan emas, balki vaziyatni anglash va muqobil harakat variantini ongli tanlash bilan belgilanadi.

3. Empatik-kommunikativ mezon. Mazkur mezon boshqa insonlarning hissiy holati va nuqtayi nazarini tushunish, hurmatli muloqot qilish hamda konfliktlarni konstruktiv hal etish qobiliyatini ifodalaydi.

Empatik-kommunikativ mezonning muhim jihati shundaki, bunda empatiya faqat boshqaning holatini tushunish bilan cheklanmaydi, balki o‘z xulq-atvorini ushbu tushunchaga muvofiq tashkil etish orqali namoyon bo‘ladi.

4. Ijtimoiy-hamkorlik mezoni. Ushbu mezon o‘quvchining jamoaviy faoliyatdagi ishtiroki, tashabbuskorligi, liderligi va umumiy natija uchun mas’uliyatini baholaydi.

Mazkur mezonda faqat faollik darajasi emas, balki faoliyatning hamkorlikka, o‘zaro yordamga va umumiy manfaatga yo‘naltirilganligi ham hisobga olinadi.

5. Qadriyatli-mas’uliyatli mezon. Mazkur mezon o‘quvchining xatti-harakat va qarorlarini axloqiy, ijtimoiy va milliy qadriyatlar nuqtayi nazaridan baholash qobiliyatini ifodalaydi.

Mazkur mezon ijtimoiy-emotsional kompetensiyalarni faqat shaxsiy moslashuv va psixologik qulaylik darajasida emas, balki ijtimoiy mas’uliyat va axloqiy xulq darajasida baholash imkonini beradi.

Ijtimoiy-emotsional kompetensiyalarning murakkab xususiyati sababli ularni faqat bitta test yoki anketa yordamida to‘liq baholab bo‘lmaydi.

O‘quvchining o‘zini baholashi uning ichki kechinmalari, motivlari va o‘zini idrok etishi haqida ma’lumot beradi, biroq subyektivlik ta’sirida bo‘lishi mumkin.

Pedagogik kuzatuv real xulq-atvorni qayd etadi, ammo kuzatuvchining talqiniga bog‘liq. Vaziyatli topshiriq o‘quvchining muayyan sharoitdagi qarorini ko‘rsatadi, lekin uning kundalik xulqini to‘liq aks ettirmasligi mumkin.

Shu sababli diagnostikada triangulyatsiya, ya’ni turli vosita va axborot manbalaridan olingan natijalarni o‘zaro taqqoslash tamoyiliga tayanish zarur.

Tadqiqotda quyidagi diagnostik vositalardan kompleks foydalanish taklif etiladi: o‘quvchining o‘zini baholash anketasi; pedagogik kuzatuv kartasi; vaziyatli va axloqiy topshiriqlar; guruhli faoliyatni baholash rubrikasi; jamoaviy loyiha natijalari; refleksiv kundalik; elektron yoki bosma portfolio; tengdoshlarning qayta aloqasi; pedagog va mentorning ekspert bahosi; ota-ona va maktab maslahatchisining fikri.

Mazkur vositalar turli tomonlarni ochib beradi. Masalan, anketa o‘quvchining o‘zi haqidagi tasavvurini, kuzatuv real xulqini, vaziyatli topshiriq qaror qabul qilish strategiyasini, loyiha rubrikasi hamkorlik va mas’uliyatni, portfolio esa rivojlanish dalillarini ko‘rsatadi.

Diagnostik ma’lumotlarni pedagogik jihatdan talqin qilish uchun to‘rtta rivojlanganlik darajasi taklif etiladi.

Boshlang‘ich daraja. Mazkur darajadagi o‘quvchi:

- hissiyotlarni aniqlash va farqlashda qiynaladi;
- xulqi ko‘proq vaziyat va tashqi nazoratga bog‘liq bo‘ladi;
- impulsiv reaksiyalarni boshqarishda qiyinchilik sezadi;
- guruhdagi ishtiroki passiv yoki ziddiyatli bo‘lishi mumkin;
- boshqa insonlarning nuqtayi nazarini yetarli hisobga olmaydi;
- qarorlarining axloqiy va ijtimoiy oqibatlarini to‘liq anglamaydi.

Moslashuvchan daraja. Mazkur darajadagi o‘quvchi:

- asosiy hissiyotlarni taniydi va nomlaydi;
- pedagog yordami bilan o‘zini boshqaradi;
- tanish vaziyatlarda hamkorlik qiladi;
- faol tinglash va hurmatli muloqot elementlarini namoyon etadi;
- vazifa va mas’uliyatni tashqi yo‘naltirish asosida bajaradi;
- konflikt vaziyatida pedagog yoki kattalar yordamiga ehtiyoj sezadi.

Faol-produktiv daraja. Mazkur darajadagi o‘quvchi:

- hissiyotlarini anglaydi va ularning sabablarini tushuntiradi;
- vaziyatga mos o‘zini boshqarish strategiyasini tanlaydi;
- empatik va hurmatli muloqot qiladi;
- jamoaviy faoliyatda faol rol bajaradi;
- tashabbus ko‘rsatadi va mas’uliyatni bo‘lishadi;

- nizolarni konstruktiv hal qilishga harakat qiladi;
- qarorlarining ijtimoiy va axloqiy oqibatlarini hisobga oladi.

Tashabbuskor-refleksiv daraja. Mazkur darajadagi o‘quvchi:

- murakkab vaziyatlarda ham emotsional barqarorligini saqlaydi;
- o‘z xulq-atvorini mustaqil boshqaradi;
- boshqa insonlarga emotsional va ijtimoiy yordam ko‘rsatadi;
- guruhni konstruktiv hamkorlikka yo‘naltiradi;
- ijtimoiy tashabbus va loyihalarni ilgari suradi;
- konfliktlarni muzokara va mediatsiya orqali hal qilishga yordam beradi;
- o‘z faoliyati va rivojlanishini mustaqil refleksiya qiladi;
- yangi rivojlanish maqsadlarini belgilaydi.

Mazkur darajalar o‘quvchiga o‘zgarmas yorliq sifatida berilmasligi kerak. Bir o‘quvchining emotsional-kognitiv komponenti yuqori, regulyativ-xulqiy komponenti esa nisbatan past darajada bo‘lishi mumkin. Shu sababli yakuniy baholashda umumiy ko‘rsatkich bilan bir qatorda har bir komponent bo‘yicha *individual diagnostik profil* tuzish maqsadga muvofiq.

Diagnostik-korreksion sikl. Taklif etilayotgan mexanizmning asosiy xususiyati diagnostika natijalarining pedagogik faoliyatni bevosita o‘zgartirishga xizmat qilishidir. Mazkur sikl quyidagi ketma-ketlik asosida ishlaydi:

diagnostika → ehtiyojni aniqlash → faoliyatni moslashtirish → formativ kuzatuv → rivojlantiruvchi qayta aloqa → pedagogik korreksiya → qayta diagnostika.

Dastlabki diagnostika o‘quvchining kuchli jihatlari va rivojlanish ehtiyojlarini aniqlaydi. Ushbu ma’lumotlar asosida metod, topshiriq, guruhdagi rol va pedagogik yordam shakllari moslashtiriladi. Faoliyat davomida formativ kuzatuv olib borilib, o‘quvchiga muntazam qayta aloqa beriladi.

Masalan, diagnostika o‘quvchilarning hissiyotlarni yaxshi anglashini, biroq konfliktli vaziyatlarda konstruktiv strategiyalarni qo‘llay olmasligini ko‘rsatsa, keyingi mashg‘ulotlarda muzokara, rolli o‘yin, mediatsiya va kommunikativ keyslarga ko‘proq e’tibor qaratiladi.

Ayrim o‘quvchilar jamoaviy faoliyatda passiv bo‘lib qolsa, guruhdagi rollar qayta taqsimlanadi va ularga kichik, ammo mas’uliyatli vazifalar beriladi. Loyiha faolligi yuqori, biroq refleksiya yuzaki bo‘lsa, portfolio, refleksiv kundalik va pedagogik suhbat metodlari kuchaytiriladi.

Rivojlantiruvchi qayta aloqa hukm yoki yorliq shaklida emas, balki o‘quvchining keyingi rivojlanish yo‘lini ko‘rsatuvchi tavsiya shaklida berilishi lozim.

Masalan, “Sen jamoada ishlay olmaysan” degan baho o‘rniga “Vazifani bajarishda faollik ko‘rsatding, keyingi safar guruhdoshlaring taklifini umumlashtirishga e’tibor qaratamiz” kabi konstruktiv qayta aloqa beriladi.

Diagnostik-korreksion mexanizm natijalari uch darajada qo‘llanilishi mumkin. Individual darajada o‘quvchining rivojlanish xaritasi, shaxsiy maqsadlari, topshiriqlari va pedagogik yordam shakllari yangilanadi.Guruhiy-pedagogik darajada mashg‘ulot metodlari, guruhdagi rollar, kommunikativ faoliyat va refleksiya shakllari korreksiya qilinadi. Institutsional darajada pedagog va mentorlar tayyorgarligi, markazning metodik ta’minoti, oila va maktab bilan hamkorlik mexanizmlari hamda monitoring tizimi takomillashtiriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. OECD. Social and Emotional Skills for Better Lives: Findings from the OECD Survey on Social and Emotional Skills 2023. – Paris: OECD Publishing, 2024.
2. Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning. CASEL Framework for Systemic Social and Emotional Learning. – Chicago: CASEL.
3. UNESCO. Mainstreaming Social and Emotional Learning in Education Systems: Policy Guide. – Paris: UNESCO, 2024.
4. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1979.
5. Kolb D.A. Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. – Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1984.
6. Schön D.A. The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action. – New York: Basic Books, 1983.
7. Deci E.L., Ryan R.M. The “What” and “Why” of Goal Pursuits: Human Needs and the Self-Determination of Behavior // Psychological Inquiry. – 2000. – Vol. 11, No. 4. – P. 227–268.
8. Vygotsky L.S. Pedagogicheskaya psikhologiya. – Moskva: Pedagogika-Press, 1996.